

מדוע נקראת ברכת בורא נפשות

"ולא כלום"

(ברכות לז, א - סניב ציון: א, ו, ז - אות ד)

הרב ירון איתן

אמר מר: הכוסס את האורז - מברך עליו בורא פרי האדמה, טחנו אפאו ובשלו, אף על פי שהפרוסות קיימות - בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות, ולבסוף ברכה אחת מעין שלש. - והתניא: לבסוף ולא כלום! - אמר רב ששת: לא קשיא: הא רבן גמליאל והא רבנן. דתניא, זה הכלל: כל שהוא משבעת המינים, רבן גמליאל אומר: שלש ברכות, וחכמים אומרים: ברכה אחת מעין שלש. ומעשה ברבן גמליאל והזקנים שהיו מסובין בעלייה ביריחו, והביאו לפניהם כותבות ואכלו, ונתן רבן גמליאל רשות לרבי עקיבא לברך. קפץ וברך רבי עקיבא ברכה אחת מעין שלש. אמר ליה רבן גמליאל: עקיבא, עד מתי אתה מכניס ראשך בין המחלוקת! אמר לו: רבינו, אף על פי שאתה אומר כן וחברך אומרים כן, למדתנו רבינו: יחיד ורבים הלכה כרבים. רבי יהודה אומר משמו: כל שהוא משבעת המינים. ולא מין דגן הוא, או מין דגן ולא עשאו פת, רבן גמליאל אומר: שלש ברכות, וחכמים אומרים: ברכה אחת; כל שאינו לא משבעת המינים ולא מין דגן, כגון פת אורז ודוחן - רבן גמליאל אומר: ברכה אחת מעין שלש, וחכמים אומרים: ולא כלום. במאי אוקימתא - כרבן גמליאל, אימא סיפא דרישא: אם אין הפרוסות קיימות - בתחלה מברך עליה בורא מיני מזונות, ולבסוף מברך עליה ברכה אחת מעין שלש, מני? אי רבן גמליאל - השתא אכותבות ואדייסא אמר רבן גמליאל שלש ברכות, אם אין הפרוסות קיימות מיבעיא? אלא פשיטא - רבנן, אי הכי קשיא דרבנן אדרבנן? אלא לעולם רבנן, ותני גבי אורז: ולבסוף אינו מברך עליו ולא כלום (ברכות לז, א-ב).

לפי מסקנת הגמרא, הברייתא הראשונה הקובעת שמברכים ברכת מעין שלש אחד אכילת אורז שטחנו, אפאו ובשלו, משובשת היא, ויש לגרוס בה כמו בברייתא השניה "ולא כלום". עם זאת מבואר בדברי הראשונים שאין הכוונה כפשוטם של דברים שאינו מברך כלום, אלא הכוונה לברכת בורא נפשות. כך כותב בעל הלכות גדולות (הוצאת מקיצי

נרדמים עמ' 89) בשם רב יהודאי גאון: "ושמע מינה כל ולא כלום בברכות - מברכה אחת מעין שלש, אבל בורא נפשות רבות - מברכין". יתר על כן, בעל הלכות גדולות (שם עמ' 70) קובע שאף כשהגמרא אומרת על ברכה ראשונה "ולא כלום" - הכוונה לברכת שהכל. גם רש"י בסוגייתנו כותב (ד"ה ולא כלום): "כלומר אין טעון מברכות פירות ארץ ישראל ולא כלום, אלא בורא נפשות רבות ככל מידי דליתיה משבעת המינין", וכן לשון הרי"ף (כו, א) והרא"ש (פ"ז ס"ה ה) "וקיימא לן דכל ולבסוף ולא כלום - מברך בורא נפשות רבות". בהתאם לכך נפסקה ההלכה גם ברמב"ם (ברכות ג, י) ובשלחן ערוך (אורח חיים רח, ז). הסבר ללשון זו ככינוי לברכת בורא נפשות מובא בבירור הלכה שם בשם הרשב"א בתשובה (ח"א ס' תתכג), שבכל שאר הברכות מברך על הדבר שנהנה ממנו, ואפילו ברכת שהכל שכולל מה שנהנה ממנו בכלל הדברים שנתהוו במאמרו, מה שאין כן בברכת "בורא נפשות" שאינו מברך על המינים שברא למלאת את חסרון הנפשות אלא מברך על שברא נפשות רבות שחסרות וצריכות למה שברא.

הרשב"א דוחה את ההסבר שעולה מדברי השואל, שהטעם לכינוי הזה הוא מפני שאין בה חתימה, משום שכל ברכות המצוות והפירות אין בהן חתימה ולא מצינו שנקראות בשל כך "ולא כלום", ואף בברכות אחרונות שרובן יש בהן חתימה מצינו ברכה בלא חתימה, והיא הברכה שהיו מברכים בארץ ישראל לאחר חליצת התפילין "אשר קדשנו במצוותיו וצונו לשמור חקיו", כמבואר בגמרא (שם מד, ב), ולא קראוה בשום מקום "ולא כלום".

הרדב"ז בתשובה (ס' תשט) דוחה את הטעם של הרשב"א מפני שהפירוש הפשוט של הברכה הוא שברא את הנפשות ואת חסרונו, דהיינו שברא את מה שנצרך למילוי חסרונו, ועוד שמברכים על הדבר שממנו נהנים כשאומרים - "על כל מה שברא להחיות נפש כל חי". מלבד זה הוא מקשה שבודאי אין מברכים את הקב"ה על שברא את הנפשות חסרות, כי מן השלם לא ימשך אלא פועל שלם ואיך אנו מברכים על החסרון. לפיכך הוא מסביר שהברכה עצמה אינה נקראת "ולא כלום" וכל מה שאמרו הוא שאחרי האכילה אין שום חידוש בברכה אלא אומרים את הברכה הרגילה הנהוגה בכל הדברים חוץ מלחם ומדברים שברכתם מעין שלש.

טעמים נוספים שיש בהם חילוקים וחיידושים להלכה כותב הרמ"ע מפאנו בספר אלפסי זוטא. טעם אחד הוא שכל הברכות האחרות פוטרות בדיעבד גם דברים שברכתם שונה, כגון ברכת שהכל שפוטרת כל דבר, ברכת בורא פרי האדמה שפוטרת את פירות האילן (דף מ, א), וברכת בורא פרי העץ שפוטרת את היין, בעוד שברכת בורא נפשות אינה פוטרת דבר שטעון ברכת המזון או ברכת מעין שלש. טעם נוסף הוא שמי שבירך בטעות בורא נפשות לפני האכילה - לא עלתה לו הברכה וצריך לחזור ולברך את הברכה הראויה, ולעומת זאת מי שבירך בטעות ברכת מעין שלש, כגון שבירך על הגפן לפני שתיית יין או על העץ לפני אכילת פרי, אינו צריך לחזור ולברך לפני האכילה. מלבד זה הוא מביא גם את

הטעם שכבר נזכר שלא מצינו ברכה שלאחר הנאה או מצווה שאינה חותמת בברוך חוץ מברכת "בורא נפשות", ועל כן נקראת "ולא כלום".

בדרך שונה לחלוטין מבאר הגר"א (או"ח ס' רח סקי"ט) על פי לשון הר"ף והרא"ש: "וקיימא לן דכל ולבסוף ולא כלום - מברך בורא נפשות רבות", שאמנם כוונת הברייתא באמרה "לבסוף ולא כלום" כפשוטם של דברים, שאין מברכים שום ברכה, אף לא בורא נפשות, משום שבדורות הראשונים אכן לא היו מברכים על כל דבר בורא נפשות, כמבואר בגמרא (מד, ב):

"אמר רב יצחק בר אבדימי משום רבינו: על הביעא ועל מיני קופרא - בתחילה מברך שהכל ולבסוף בורא נפשות רבות וכו', אבל ירקא - לא, ורבי יצחק אמר: אפילו ירקא, אבל מיא - לא, ורב פפא אמר: אפילו מיא".

הגר"א מסביר שהראשונים דייקו מהלשון "נפשות" דווקא מיני נפשות, על כן בירכו רק על בשר וביצה, ומביא גם את מה שמבואר בירושלמי (פ"ו ה"א) שכך נהג רבי. מטעם זה אמרה הברייתא שעל אורז אין מברכים כלום, והר"ף והרא"ש פסקו שמברך בורא נפשות על פי מסקנת הסוגיה שם שנוהגים לברך על כל דבר, כמבואר שם בתוספות (ד"ה עבידנא). נראה שעל פי דרך זו של הגר"א יש להסביר את הגמרא (לה, ב) שמבקשת להוכיח מעדותו של רבי חייא בר אבא שראה את רבי יוחנן שאכל זית מליח ובירך עליו תחילה וסוף, שסובר ש"שלקות במילתייהו קיימי", כלומר, שהברכה על פרי או ירק שנשלקו אינה משתנה לברכת שהכל. הגמרא מסבירה את ההוכחה "אי אמרת בשלמא שלקות במילתייהו קיימי - בתחלה מברך עליו בורא פרי העץ, ולבסוף מברך עליו ברכה אחת מעין שלש. אלא אי אמרת שלקות לאו במילתייהו קיימי - בשלמא בתחלה מברך עליו שהכל נהיה בדברו, אלא לבסוף מאי מברך?" ודוחה הגמרא "דלמא בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה שבדא", ולכאורה לא מובן מדוע חשבה הגמרא שבירך בורא פרי העץ ומעין שלש, ולא העלתה על דעתה את האפשרות שבירך שהכל ובורא נפשות. אולם לפי הסבר הגר"א מובן שבתחילה חשבה הגמרא שאין מברכים ברכה אחרונה כלל על דבר שברכתו שהכל, ורק בדחיה הועלתה האפשרות שרבי יוחנן נהג כאותם אמוראים הסוברים שמברכים אף על זה בורא נפשות. יתר על כן, מהירושלמי מוכח שאכן רבי יוחנן בירך בורא פרי העץ ומעין שלש ולא היה מברך בורא נפשות אילו הברכה הראשונה היתה שהכל, שכן מסופר (שם) שרבי יוחנן בירך על זית לפניו ולאחריו, ורבי חייא בר אבא הסתכל בתמהון, ואמר לו רבי יוחנן: "למה את מסתכל בי, לית לך כל שהוא ממין שבעה טעון ברכה לפניו ולאחריו?", מכאן שרבי יוחנן הבין שהתמיהה היתה על עצם העובדה שבירך ברכה אחרונה והתמיהה היתה מוצדקת אלמלא היה זה מין שבעה, וזה גם לפי המסקנה שם שתמה על שבירך ברכה אחרונה על פחות מכשיעור.